فصل ششم: تأویلات قرآنی

- الف) حقیقت تأویل
- ب)انواع تأویلات قرآنی
- ج) تأویل؛ ظهور

الف) حقیقت تأویل

معنای لغوی

تأویل از مادہ «أول» است آل ای رجع. أوّلہ ای ارجعہ[1].

تأویل = ارجاع ای مرجع

تأویل یعنی ارجاع. تأویل، گاہی ہم مصدر بہ معنای مفعول است،مؤوّل الیہ، مرجوع الیہ. تأویل، معنای عامی است. تأویل، یعنی مرجع ؛ مرجع کل شیئ بحسبہ.

مرجع کل شیئ بحسبہ

تأویل در جاہای مختلف بہ کار رفتہ است. جورواجور است. شما می خواہید بروید مشہد بلیت می گیرید.می گویند حرکت شما تأویلش چیست؟یعنی مرجع کلّ کار.می گویید وقتی رسیدم مشہد بہ تو می گویم.وقتی ہم رسیدید، می گویید ہذا تأویل. این کہ آقای طباطبایی فرمودند،[2] نسبت بہ بعض آیات است.

تأویل: تحقّق خارجی

مثلاً برای قیامتی کہ اخبار می شود، تأویل بہ معنای تحقّق اوست. اگر قرآن کریم از قیامت خبر می دہد ، تأویل این آیہ، تحقّق آن است.

تأویل: عاقبت کار

مثلاً **«نبئنا بتأویلہ[3]»:**

> **و دخل معہ السجن فتیان قال أحدہما إنی أرانی أعصر خمرا و قال الآخر إنی أرانی أحمل فوق رأسی خبزا تأکل الطیر منہ نبئنا بتأویلہ إنا نراک من المحسنین**

خواب دیدہ است. بہ حضرت یوسف عرض می کند کہ **«نبئنا بتأویلہ»**. می خواہد بگوید تعبیر، می گوید تأویل. بعضی می گویند: تأویل و تعبیر فرق می کند. بعض ظرافت کاری ہا مانعی ندارد، ولی اصل معنای چیزی کہ تأویل دارد، یعنی بہ کجا ختم می شود؟خوابی دیدہ ام، بہ من خبر بدہ بہ کجا ختم می شود.

در ہمین خواب، **«اما احدکما فیسقی ربہ خمرا[4]»** یسقی ربّہ خمرا کہ حضرت فرمودند قبل از سقی خارجی، نبأ بہ تأویل بود. اما لحظہ ای کہ دارد سقی خارجی می کند، خود آن وجود خارجی می شود تأویل.

[1] و الأيل: الذكر من الأوعال، و الجميع: الأيائل، و إنما سمي بهذا الاسم، لأنه يؤول إلى الجبال فيتحصن فيها، ... و الإيال، بوزن فعال. وعاء يؤال فيه شراب أو عصير أو نحو ذلك، يقال: ألت الشراب أؤوله أوالا، ... و المؤئل: الملجأ من ألت و كذلك المآل من ألت. (كتاب العين ؛ ج8 ؛ ص٣٥٨)

الهمزة و الواو و اللام أصلان: ابتداء الأمر، و انتهاؤه. أما الأول فالأول، و هو مبتدأ الشيء، و المؤنثة الأولى، مثل أفعل و فعلى، و جمع الأولى أولايات مثل الأخرى... و الأصل الثاني قال الخليل: الأيل الذكر من الوعول، و الجمع أيائل. و إنما سمي أيلا لأنه يؤول إلى الجبل يتحصن. قال أبو النجم:

من عبس الصيف قرون الأيل	كأن في أذنابهن الشول

شبه ما التزق بأذنابهن من أبعارهن في يبس، بقرون الأوعال. و قوله آل اللبن أي خثر من هذا الباب، و ذلك لأنه ال يخثر [إال] آخر أمره. قال الخليل أو غيره:الإيال على فعال: وعاء يجمع فيه الشراب أياما حتى يجود. قال:

و أحدث بعد إيال إيالا	يفض الختام و قد أزمنت

«أول الحكم إلى أهله»

أي أرجعه و رده إليهم. قال الأعشى:

* أؤول الحكم إلى أهله*

قال الخليل: آل اللبن يؤول أولا و أوولا: خثر. و كذلك النبات.

قال أبو حاتم: آل اللبن على الإصبع، و ذلك أن يروب فإذا جعلت فيه الإصبع قيل آل عليها. و آل القطران، إذا خثر. و آل جسم الرجل إذا نحف. و هو من الباب، لأنه يحور و يحرى، أي يرجع إلى تلك الحال. و الإيالة السياسة من هذا الباب، لأن مرجع الرعية إلى راعيها...و من هذا الباب تأويل الكلام، و هو عاقبته و ما يؤول إليه، و ذلك قوله تعالى:هل ينظرون إال تأويله. يقول: ما يؤول إليه في وقت بعثهم و نشورهم.(معجم مقاييس اللغة ؛ ج1 ؛ ص١٥٨-١٦٠)

الأول: الرجوع. آل الشيء يؤول أولا و مآال: رجع. و أول إليه الشيء: رجعه. و ألت عن الشيء: ارتدت. وفي الحديث: من صام الدهر فال صام و ال آل.

أي ال رجع إلى خير، و الأول الرجوع.في حديث خزيمة السلمي: حتى آل السالمي.أي رجع إليه المخ. و يقال: طبخت النبيذ حتى آل إلى الثلث أو الربع أي رجع (لسان العرب ؛ ج11 ؛ ص٣٢)

[2] و ذلك ذكر بعضهم أن التأويل هو الأمر العيني الخارجي الذي يعتمد عليه الكالم، و هو في مورد الأخبار، المخبر به الواقع في الخارج، إما سابقا كقصص الأنبياء و الأمم الماضية، و إما الحقا كما في الآيات المخبرة عن صفات الله و أسمائه و مواعيده و كل ما سيظهر يوم القيامة، و في مورد الإنشاء كآيات الأحكام، المصالح المتحققة في الخارج كما في قوله تعالى: «و أوفوا الكيل إذا كلتم و زنوا بالقسطاس المستقيم ذلك خير و أحسن تأويال»: إسراء- 35، فإن تأويل إيفاء الكيل و إقامة الوزن هو المصلحة المترتبة عليهما في المجتمع و هو استقامة أمر االجتماع

الإنساني.

و فيه ... و ثانيا: أن التأويل و إن كان هو المرجع الذي يرجع و يئول إليه الشيء لكنه رجوع خاص ليس كل رجوع، فإن المرئوس يرجع إلى رئيسه و ليس بتأويل له، و العدد يرجع إلى الواحد و ليس بتأويل له، فالمحاذاة هو مرجع بنحو خاص لا مطلقا. يدل على ذلك قوله تعالى في قصة موسى (ع): «ذلك الخضر (ع): «سأنبئك بتأويل ما لم تستطع عليه صبرا»: الكهف- 78، و قوله تعالى: «الذي نبأه لموسى صوره و عنوانين لما فعله (ع) في تأويل ما لم تسطع عليه صبرا»: الكهف- 82، و الذي نبأه لموسى صوره و عنوانين، و تلقى بدلها صورا و عنوانين أخرى و عنوانين كان موسى (ع) قد غفل عن تلك الصور و العنوانين، فالمراد الثالث: هي قوله تعالى: «حتى إذا ركبا في السفينة خرقها»: الكهف- 71، و قوله تعالى: «حتى إذا لقيا غلاما فقتله»: الكهف- 74، و قوله تعالى: «حتى إذا أتيا أهل قرية استطعما أهلها فأبوا أن يضيفوهما وجدا فيها جدارا يريد أن ينقض فأقامه»: الكهف- ٧٧.

و الذي تلقاه موسى (ع) من صور هذه القضايا و عنواناها قوله: «أ خرقتها لتغرق أهلها لقد جئت شيئا إمرا»: الكهف- 71، و قوله: «أ قتلت نفسا زكية بغير نفس لقد جئت شيئا نكرا»: الكهف- 74، و قوله: «لو شئت لاتخذت عليه أجرا»: الكهف- ٧٧.

و الذي نبأ به الخضر من التأويل قوله: «أما السفينة فكانت لمساكين يعملون في البحر فأردت أن أعيبها و كان وراءهم ملك يأخذ كل سفينة غصبا و أما الغلام فكان أبواه مؤمنين فخشينا أن يرهقهما طغيانا و كفرا فأردنا أن يبدلهما ربهما خيرا منه زكاة و أقرب رحما، و أما الجدار فكان لغلامين يتيمين في المدينة، و كان تحته كنز لهما و كان أبوهما صالحا فأراد ربك أن يبلغا أشدهما و يستخرجا كنزهما رحمة من ربك»: الكهف- 82، ثم أجاب عن جميع ما اعترض عليه موسى (ع) بقوله بقوله: «و ما فعلته عن أمري»: الكهف- 82، فالذي أريد من التأويل في هذه الآيات كما ترى هو رجوع الشيء إلى صورته و عنوانه نظير رجوع الضرب إلى التأديب و رجوع الفصد إلى العلاج، لا نظير رجوع قولنا: جاء زيد إلى مجيء زيد في الخارج.

فقد تبين بما مر: أولا: أن كون الآية ذات تأويل ترجع إليه غير كونها متشابهة ترجع إلى آية محكمة.

و ثانيا: أن التأويل لا يختص بالآيات المتشابهة بل لجميع القرآن تأويل فللآية المحكمة تأويل كما أن للمتشابهة تأويلا.

و ثالثا: **أن التأويل ليس من المفاهيم التي هي مدلول للألفاظ بل هو من الأمور الخارجية العينية**، و اتصاف الآيات بكونها ذات تأويل من قبيل الوصف بحال المتعلق، و أما إطلاق التأويل و إرادة المعنى المخالف ظاهره للفظ، فاستعمال موضوع بعد وزن القرآن لا دليل على كونه هو المراد من قوله تعالى: و ابتغاء تأويله و ما يعلم تأويله إلا الله الآية، كما لا دليل على أكثر المعاني المذكورة للتأويل مما سننقله عن قريب(الميزان،ج ٣،ص ٢٤-٢٧)

إذا عرفت ما مر علمت: أن الحق في تفسير التأويل أنه الحقيقة الواقعية التي تستند إليها البيانات القرآنية من حكم و موعظة و حكمة، و أنه موجود لجميع الآيات القرآنية: محكمها و متشابهها، و أنه ليس من قبيل المفاهيم المدلول عليها بالألفاظ بل **هي من الأمور العينية المتعالية من أن يحيط بها شبكات الألفاظ**، و إنما قيدها الله سبحانه بقيد الألفاظ لتقريبها من أذهاننا بعض التقريب فهي كالأمثال تضرب ليقرب بها المقاصد و توضح بحسب ما يناسب فهم السامع كما قال تعالى: «و الكتاب المبين إنا جعلناه قرآنا عربيا لعلكم تعقلون و إنه في أم الكتاب لدينا لعلي حكيم»: الزخرف- 4 و في القرآن تصريحات و تلويحات بهذا المعنى.

علی أنك قد عرفت فيما مر من البيان أن القرآن لم يستعمل لفظ التأويل في الموارد التي- استعملها و هي ستة عشر موردا على ما عدت- إلا في المعنى الذي ذكرناه.(المیزان،ج ۳،ص ۴۹)

برای مراجعه تفصیلی به معانی مختلف تأویل در کلام مفسرین به پیوست شماره ۴ مراجعه فرمایید.

[3] سوره یوسف،آیه ۳۶

[4] يا صاحِبَيِ السِّجْنِ أَمّا أَحَدُكُما فَيَسْقي رَبَّهُ خَمْراً وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذي فيهِ تَسْتَفْتِيانِ(سوره یوسف، آیه ۴۱)

ب)انواع تأویلات قرآنی

۱. تأویلات عرضیّه

خیلی چیزهای جالبی است. معانیی که درست ضد هم هست، در همین روایاتی که در کتابهای ما است، در فرمایشات معصومین به یک آیه نسبت داده شده. آیاتی که به نظر ما خیلی خیلی بد است و میگوییم وای! دیگر خدا نکند که کسی مصداق این آیه باشد، بعد میبینیم که امام معصوم، همین آیه را معنی کردهاند برای امیرالمؤمنین. پس حالا باید چه بگوییم؟

«قُتل الانسان ما اکفره»

مثال آن آیهی شریفه «قُتِلَ الْإِنْسانُ ما أَكْفَرَه[1]» است که شما ترجمهها را ببینید که آیا این تعریف انسان است یا بدگویی از اوست؟ چه معنا میکنید؟ میگویید: یعنی مرده باد این انسان، کشته باد این انسان، چه قدر کافر است! «**مِنْ أَيِّ شَيْءٍ خَلَقَهُ مِنْ نُطْفَةٍ خَلَقَهُ فَقَدَّرَه**[2]» چه قدر کافر است با این که میبیند خدا خلقش کرده است.

همه آن را حالتی ترجمه میکنند که در آن ذم است. اما وقتی میروید تفسیر برهان را باز میکنید:

> **علی بن إبراهیم: قُتِلَ الْإِنْسانُ ما أَكْفَرَهُ، قال: [هو] أمیر المؤمنین (علیه السلام)، [قال]: ما أَكْفَرَهُ أی ماذا فعل و أذنب حتی قتلوه**[3]؟

میبینید که منسوب به امام معصوم است که فرمودند که: انسان یعنی امیرالمؤمنین و قُتل یعنی استُشهد. **«قتل الانسان»**: انسان ِواقعی که امیرالمؤمنین هستند شهید شدند. **«ما اکفره»**: چه کار کرده بود که باعث کفر او بشود که شما بروید بکشید؟ خوارج، تکفیری میکردند که میکشتند. و دنبالهِ روایت را خودتان مراجعه کنید. پس صرف این که این دو تا خودشان با هم توافق ندارند رادع نیست. و البته خیلی نظیر دارد[4].

«کان الانسان ظلوما ًجهولا ً»

[5] [6] [7]

آیه امانت که بحثش هنگامه است. امروزی ها که مباحثشان پیشرفت کرده، یک لغاتی درآمده که به ما کمک می کند برای فهم بعضی چیزها. باید انسان روی لغت های امروزی فکر کند که بعدا ًکه می خواهد مطلب را به دیگران منتقل کند، هم خود مطلب صاف باشد و با مسلمات و محکمات جور در بیاید و هم بتواند با یک عبارت امروزی آن را بیان کرد که دانشجوها و ... هم مقصود را بفهمند و این مطلب را با لسان آن ها و با اصطلاحاتی که انس دارند، به ذهنشان نزدیک کند.

همین «ظلوماً جهولاً»، دو تا مفهوم است که یک معنای تصوری دارد، دلالت تصوری دارد برای خودش.در آیه شریفه هم یک مدلول تصدیقی دارد که در همین آیه شریفه بر سر مدلول تصدیقیش و ... خیلی حرف است. الآن برای این دو واژه چه عنوانی می توانیم به کار ببریم با بحث هایی که خبر داریم[8]؟

۲.تأویلات طولیّه

تأویل معانی متعددی دارد و هر کدام در آیات و کلمات معصومین که به کار رفته جای خود را دارد. یک تأویل دیگری که الآن مورد نظر ما است، این است که من معنایی در عرض معنای ظاهر آیه باشد، بلکه آیه شریفه معنایی دارد و ما بدون این که این معنا را کنار بگذاریم، همین معنا را میگیریم و یک معنای عالیتر و راقیتری از دل آن بیرون میآوریم، در طول معنای قبلی نه در عرض آن.

تأویل اعظم

مثلاً در روایتی از امام باقر - سلام الله علیه - با جابر بن یزید، صحبت از روز جمعه میشود و آیه شریفه سوره جمعه:

یوم الجمعه

> «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا نُودِیَ لِلصَّلاةِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَی ذِکْرِ اللَّهِ وَ ذَرُوا الْبَیْعَ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»

حضرت برای روز جمعه توضیحاتی میدهند و بعد تأویلاتی را هم برای آن میگویند. سپس میفرمایند: إن أردت التأویل الأعظم، یوم الجمعه یعنی روزی که همه ی خلائق جمع میشوند[9] حضرت مناسب با «فاسعوا الی ذکر الله» این طور معنا فرمودند.

الآن از ظاهر فاصله گرفتهایم که گفتهایم: یوم الجمعه یعنی روز جمع شدن. حضرت فرمودند یک روز جمعه هست که در هفته هست و همه جمع میشوید برای نماز جمعه، اما در دل یوم الجمعه اگر آن را بگیری و غور کنی این است که یک روزی هم هست که همه خلائق جمع میشوند. این همان تأویل مورد نظر ما است که در طول ظاهر است نه عرض آن. و با غور کردن در دل ظاهر و بدون دست برداشتن از آن ظاهر به آن میرسیم[10].

«قلّموا اظفارکم»

مثال دیگر: در بحار ظاهراً امام صادق - سلام الله علیه - از قول حضرت عیسی - علی نبینا و آله و علیه السلام - نقل میکنند، چون در احکام شریعت اسلام تصریح به رموز نمیشود. گفته میشود ولی تصریح به باطن مطلب نمیشود. اما در شریعت حضرت عیسی این طور نبوده و زودتر تصریح میکردند.

مثلاً ما میگوییم که مستحب است گرفتن ناخن ها و اوصاف و خصوصیات و آدابی هم برای آن ذکر شده. در این روایت ِبحار، حضرت یک تأویل باطنی در طول معنای یک عبارت سادهای که از احکام شریعت است مطرح میکنند. میفرمایند که حضرت عیسی به حواریون میگفتند که: **«قلّموا**

اظفارکم من کسب الحرام»[11].

ناخن که بلند می‌شود، چنگ انداز‌یش آسان می‌شود. حضرت می‌گفتند که ناخن‌ها را بگیرید از کسب الحرام. یعنی باطن ِسفارش به مواظبت بر گرفتن ناخن، یعنی مواظبت بر آلوده نشدن دست به حرام است. حاج آقا بهجت به شوخی می‌فرمودند: نزد ما معنای لغوی این شده که الحلال ما حلّ بالکف! این طور نباشد.

---

[1] سوره عبس،آیه ۱۷

[2] سوره عبس:آیه ۱۸-۱۹

[3] البرهان فی تفسیر القرآن، ج۵، ص ۵۸۳

قتل الإنسان ما أكفره قال وه أمير المؤمنين قال ما أكفره أي ما اذ فعل فأذنب حتى قتلوه- ثم قال: من أي شيء خلقه من نطفة خلقه فقدره- ثم السبيل يسره قال: يسر له طريق الخير ثم أماته فأقبره ثم إذا شاء أنشره قال في الرجعة كلا لما يقض ما أمره أي لم يقض علي أمير المؤمنين ع ما قد أمره- و سيرجع حتى يقضي ما أمره-.

أخبرنا أحمد بن إدريس عن أحمد بن محمد عن ابن أبي نصر [أبي بصير] عن جميل بن دراج عن أبي أسامة عن أبي جعفر ع قال سألته عن قول الله «قتل الإنسان ما أكفره» قال: نعم نزلت في أمير المؤمنين ع ما أكفره، يعني بقتلكم إياه ثم نسب أمير المؤمنين ع فنسب خلقه- و ما أكرمه الله به- فقال: من أي شيء خلقه يقول من طينة الأنبياء خلقه فقدره للخير ثم السبيل يسره يعني سبيل الهدى ثم أماته ميتة الأنبياء ثم إذا شاء أنشره قلت ما قوله: ثم إذا شاء أنشره قال: يمكث بعد قتله في الرجعة فيقضي ما أمره(تفسير القمي ؛ ج ۲ ؛ ص۴۰۵-۴۰۶)

[4] از همین قبیل است آیه شریفه انها لاحدی الکبر(سوره المدثر،آیه ۳۵) که مرجع ضمیر آن سَقَرَ است: «إنها لإحدى الكبر» هذا جواب القسم يعني أن سقر التي هي النار لإحدى العظائم و الكبر جمع الكبرى و هي العظمى عن ابن عباس و مجاهد و قتادة و قيل معناه أن آيات القرآن لإحدى الكبر في الوعيد(مجمع البیان فی تفسیر القرآن،ج10،ص۵۹۰)این در حالی است که ضمیر در روایات به حضرت فاطمه سلام الله علیها یا حضرت رسول صلی الله علیه و آله یا ولایت ارجاع شده است:

أخبرنا الحسين بن محمد عن المعلى بن محمد عن الحسن بن علي الوشاء عن محمد بن الفضيل عن أبي حمزة عن أبي جعفر ع: في قوله «إنها لإحدى الكبر نذيرا للبشر» قال يعني فاطمة ع. (تفسیر القمی،ج2،ص۳۹۶)

۱۱۱۸۴/- و عنه: عن محمد بن الحسين بن أبي الخطاب، عن محمد بن سنان، عن عمار بن مروان، عن المنخل بن جميل، عن جابر بن يزيد، عن أبي جعفر (عليه السلام)، في قوله عز و جل: يا أيها المدثر* قم فأنذر:«يعني بذلك محمدا (صلى الله عليه و آله) و قيامه في الرجعة ينذر فيها.

قوله: إنها لإحدى الكبر* نذيرا يعني محمدا (صلى الله عليه و آله) نذيرا للبشر في الرجعة» [و في قوله: (إنا أرسلناك كافة للناس) في الرجعة].(البرهان فی تفسیر القرآن،ج5،ص ۵۲۲)

قلت: و ما هي إلا ذكرى للبشر؟ قال: «نعم، ولاية علي (عليه السلام)».قلت: إنها لإحدى الكبر؟ قال: «الولاية».(البرهان فی تفسیر القرآن? ج۵ ۵۲۸)

البته این مطلب در صورتی است که ضمیر به جهنم برگردد.اما اگر ضمیر را به آیات قرآن برگردانیم،دیگر آیه شریفه مصداق بحث ما نخواهد بود:قوله تعالى: «إنها لإحدى الكبر» ذكروا أن الضمير لسقر، و الكبر جمع كبري،و المراد بكون سقر إحدى الكبر أنها إحدى الدواهي الكبر لا يعادلها غيرها من الدواهي كما يقال: هو أحد الرجال أي لا نظير له بينهم، و الجملة جواب للقسم.و المعنى أقسم بكذا و كذا أن سقر لإحدى الدواهي الكبر- أكبرها- إنذارا للبشر.

و لا يبعد أن يكون «كلا» ردعا لقوله في القرآن: «إن هذا إلا سحر يؤثر إن هذا إلا قول البشر» و يكون ضمير «إنها» للقرآن بما أنه آيات أو من باب مطابقة اسم إن لخبرها.و المعنى: ليس كما قال أقسم بكذا و كذا أن القرآن- آياته- لإحدى الآيات الإلهية الكبرى إنذارا للبشر.(الميزان في تفسير القرآن،ج٢٠،ص ٩۴-٩۵)

[5] سوره الاحزاب،آیه ٧٢

[6] محمد بن الحسن الصفار: عن أحمد بن محمد، عن الحسين بن سعيد، عن عثمان بن سعيد، عن مفضل بن صالح، عن جابر، عن أبي جعفر (عليه السلام)، في قول الله تبارك و تعالى: إنا عرضنا الأمانة على السماوات و الأرض و الجبال فأبين أن يحملنها، قال: «هي الولاية، أبين أن يحملنها و حملها الإنسان و الإنسان الذي حملها: أبو فلان».(البرهان في تفسير القرآن ؛ ج۴ ؛ ص۵٠١)

و هذا الخبر كالقرآن ذو وجوه و هو مراد بكل الوجوه فان القرآن يجوز ان يكون ذا وجوه بحسب مواد ألفاظه أو هيئاتها و تصريفها أو اعرابها و تركيبها و سيجيء تحقيق ذلك في الفصل الآتي. و يجوز ان يكون ذا وجوه بحسب دلالة ألفاظه و مصاديقها، و هذه الدلالة و كثرة المصاديق اما ان تكون في الطول بمعنى ان كل لفظ من القرآن يدل على مفهوم واحد له مصاديق بحسب النشآت الطولية يكون كل عال من المصاديق مع الدانى بمنزلة الروح و الجسد و متحدا معه اتحاد الروح مع الجسد و هذا هو معنى التنزيل و التأويل و الظهر و البطن، و قد مضى ان القرآن له مصاديق متعددة بحسب النشآت و ان مصاديقه الطبيعية ظهوره و تنزيله، و مصاديقه الروحانية بطونه و تأويله، فهذا الوجه جار في القرآن و مراد من هذا الخبر، و اما ان تكون في العرض بمعنى ان كلا من المصاديق يكون مغايرا للآخر و مقابلا له لا متحدا معه و روحا له مثل لفظ يزكى في قوله تعالى بل الله يزكي من يشاء فانه يجوز ان يكون بمعنى ينمى و يطهر و يخرج الزكاة و ينعم و يظهر النماء أو الطهارة أو التنعم، و القرآن يكون ذا وجوه بهذا المعنى أيضا فانه ورد في الاخبار تفسير الآيات بالمعاني المتخالفة المتغايرة بل المتضادة مثل تفسير الامانة في قوله تعالى إنا عرضنا الأمانة على السماوات و الأرض و الجبال فأبين أن يحملنها و أشفقن منها و حملها الإنسان **فانها فسرت** بمطلق التكليف و بالصلوة مخصوصة و بالولاية و بخلافة على بن ابى طالب (ع) و بالخلافة الظاهرية و **بشهادة الحسين بن علي بن ابى طالب** (ع) و لا شك ان الخلافة الظاهرية و الوصاية مغايرتان معا و هما مغايرتان للشهادة و الكل مغايرة للتكليف و الصلوة، و لا شك ان الكل كانت مندرجة في لفظ الامانة حين نزوله على محمد (ص) و الا لزم ان يكون تفسيرهم (ع) بغير ما كان مندرجا في اللفظ مرادا منه و لا امتناع من جهة اللفظ و لا من جهة المعنى من اندراج المعاني العديدة في اللفظ الواحد و سعة المخاطب و المخاطب و احاطتهما بجميع المعاني المحتملة و جواز اندراجها بالقوة في اللفظ الواحد تجوز لحاظ الجميع فيه و هذا الاندراج بنحو عموم الاشتراك أو عموم المجاز أو دخول الجزئيات في المفهوم الكلى أو بنحو لحاظ الصور العديدة في المرآة الواحدة من غير اعتبار معنى كلى بنحو عموم الاشتراك و المجاز أو بنحو الوضع للمعنى الكلى(بيان السعادة فى مقامات العبادة،ج1 ،ص١٧)

[7] کلام یکی از دوستان حاضر در جلسه درس

[8] شاید عنوان مناسب برای این دو مفهوم عنوان چند معنایی ای به تعبیر دقیق تر چند منظوره باشد:

چندمعنایی (به انگلیسی Polysemy، برگرفته از ریشه یونانی : ???? = «زیاد»، «تعدد» و ???? = «نشانه»، «علامت»، «اسم») در روانشناسی زبان به نوعی از آرایه ی کی کلمه ای ی کی عبارت و غیره و نشانه‌هایی برای ریشه‌های معانی لغات، بزرگ می‌باشد. این آرایه مفهومی محوری در علوم اجتماعی و مطالعات رسانه ای محسوب می‌شود.

از انواع گونه‌های این آرایه می‌توان به مواردی که معانی یکی لغت تشکیل شده از فعل ها، اسم‌ها و حتی صفت‌های متفاوت است اشاره نمود که تنها با مطالعه و اشاره‌های جزئی به این موارد می‌توان معنی ای ریش کلمه ی مورد نظر را یافت(سایت ویکی پدیا)

در همین زمینه:

حجت‌الاسلام‌والمسلمین سید محمود طیب حسینی، دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه در گفتوگو با ایکنا گفت: یکی از مباحث قرآنی که در سال‌های اخیر با استقبال زیادی در میان قرآن‌پژوهان مواجه شده است بحث چندمعنایی در قرآن به عنوان یکی از مبانی تفسیر است.

وی با بیان اینکه چندمعنایی معادل همان اشتراک لفظی در عربی است، در تعریف اشتراک لفظی با بیان اینکه دو برداشت در این مسئله وجود دارد اظهار کرد: گاهی یک کلمه دو معنا دارد که به آن مشترک لفظی می‌گویند؛ مثلاً واژه «سماء» هم به معنای سقف و هم به معنای آسمان است یا واژه بیت هم به معنای خانه و هم خانواده و واژه «طیر» که به معنای پرنده و لاشخور است.

طیب حسینی با بیان اینکه امروزه برداشت دیگری از بحث اشتراک لفظی یا چند معنایی وجود دارد بیان کرد: این مسئله که عمدتاً در غرب رواج دارد به معنای آن است که یک کلمه در یک جمله، همزمان در دو معنا به کار رفته است؛ البته کسی مانند ابن فارس که در قرون قبل می‌زیسته هم به این مسئله اشاره کرده ولی امروز در غرب رواج زیادی دارد؛ ابن فارس در توضیح چندمعنایی مثالی از آیه ۱۱ سوره مبارکه مدثر آورده و گفته است که در آیه شریفه «ذَرْنِي وَمَنْ خَلَقْتُ وَحِيداً» وحیداً مشترک لفظی است یعنی هم می‌تواند حال برای ضمیر خلقت باشد و یا مفعول خلقت باشد یعنی یا به خلق کردن خدا باز می‌گردد و یا به تنهایی خلق شدن مخاطب این آیه یعنی ولیدبن مغیره ملعون.

طیب حسینی با بیان اینکه اصولیها نام آن را استعمال لفظ در بیش از یک معنا می‌نامند تصریح کرد: مثلاً در سوره مبارکه اعراف فرموده است: « إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ»؛ جمل در اینجا در دو معنای طناب ضخیم و شتر به کار می‌رود؛ یعنی کسانی که آیات خدا را تکذیب کرده و در برابر آن استکبار کرده‌اند وارد بهشت نمی‌شوند مگر اینکه طناب ضخیم و ای شتر از سوزن عبور کند. در اینجا اگر مفسری بگوید هر دو معنا در آیه مراد خداوند است، می‌گوییم اشتراک لفظی وجود دارد.

چندمعنایی؛ نشانه اعجاز قرآن

دانشیار پژوهشگاه حوزه و دانشگاه با بیان اینکه این اشتراک لفظی از اعجاز و زیبایی‌های قرآن کریم است تصریح کرد: اگر بسیاری از آیات قرآن را طبق قواعد اصول فقه و عقلایی مورد توجه قرار دهیم می‌توانیم مدعی باشیم که در آن الفاظی وجود دارند که می‌تواند مشترک لفظی به

مفهوم دوم باشد و در تفسیر باید همه معانی لحاظ شود.

وی با بیان اینکه این نوع اشتراک در شعر و ادبیات عربی و فارسی رایج است و قرآن چون سرشار از مجاز و تشبیه و استعاره است سرشار از این نوع اشتراکات لفظی است ادامه داد: به‌عنوان مثال حافظ گفته است که «ز گریه مردم چشمم نشسته در خون/ ببین که در طلبت حال مردمان چون است» ای سعدی گفته است«شنیدم که جشن ملوکانه ساخت/ چو چنگ اندر آن بزم خلقی نواخت» در شعر اول مردم دو معنا یکی مردمک و دیگری مردم دارد همچنین در دومی نواخت هم به معنای نوازش و هم به معنای آواز و موسیقی است.

طیب حسینی با اشاره به آیه ۹ سوره جمعه «يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ» گفت: در این آیه کلمه «فاسعوا» اشتراک لفظی دارد زیرا هم به معنای سرعت در رفتن به نماز جمعه است و هم به معنای تلاش کردن یعنی تدارک مقدماتی مانند غسل، لباس تمیز، دفع موهای زائد و ناخن و معطر بودن و ... است؛ در روایتی از امام معصوم(ع) به هر دو معنا در این آیه اشاره شده است..

وی افزود: همچنین در آیه ۴۵ سوره مبارکه عنکبوت: «اتْلُ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَصْنَعُونَ» نهی، دو معنا دارد یکی به معنای نهی زبانی و دیگری عملی است؛ یعنی یک معنا آن است که نماز انسان را از فحشاء باز میدارد و دائماً به او نجوا میکند که از گناه دوری کند ولی گاهی به معنای آن است که نماز فردنمازخوان سبب جلوگیری او از گناه میشود. برخی مفسران به دلیل اینکه برخی افراد نمازخوان هم گناه میکنند نهی زبانی را مرادگرفتهاند ولی میتوان هر دو معنا را بر آن بار کرد.

چندمعنایی طولی و عرضی

عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه افزود: روایاتی از پیامبر داریم که فرموده نماز شخص گناهکار سرانجام روزی او را از کارهای گناه دور خواهد کرد بنابراین ما مدعی هستیم که هر دو معنا را دارد البته این قید وجود دارد که نماز سبب بازداشتن هر فردی به اندازه فهم و معرفتش، از گناه خواهد شد وهرقدر باور و معرفت فرد به نماز بیشتر باشد بیشتر از گناه دور می شود.

طیب حسینی با بیان اینکه این نظریه چندمعنایی در دهه گذشته مخالفان زیادی داشت ولی امروز تعدیل شده است بیان کرد: برخی مخالفان بحث طولی و عرضی را در مورد چندمعنایی مطرح کرده و طولی را پذیرفتهاند ولی چندمعنایی عرضی را قبول ندارند ولی ما معتقدیم که هم در طول و هم عرض، این چندمعنایی وجود دارد.(سایت ایکان)

در زمینه چندمعنایی در قرآن کریم کتاب ها و مقالات متعددی نوشته شده است که می توان به کتاب «چندمعنایی در قرآن کریم»اشاره کرد.لیست مقالات با این موضوع را هم می توانید اینجا و ای اینجا مشاهده کنید.

به نظر می رسد واژه چندمعنایی،دارای طیف وسیعی است که خود می تواند سبب انواع ابهامات و کج فهمی ها شود.با توجه به پیشرفت مباحث الفاظ در اصول فقه و تفکیک مدلیل تصوری و تصدیقی به نظر می رسد که عنوان چندمنظوره-که دقیقاً نظر به تفاوت قصد و نه تفاوت در موضوع له است- برای این مفهوم،عنوان مناسب تری باشد:

به نظر مي‌رسد علم نوپاي نشانه‌شناسي (semiology) آينده درخشاني داشته باشد، و براي محققين علوم قرآني در عصر آينده، راه‌هاي باورنكردني بگشايد، و با كشف نشانه‌هاي چندين منظوره، توضيح قابل قبولي براي بسط همه جانبه حروف در حوزه‌هاي مختلف، ارائه نمايد

.به ره حال در رواياتِ شيعه و سنی اشارات روشن به مطالب بسيار دور از ذهن عموم مردم آمده است كه همه چيز در قرآن هست! در كافی آمده حضرت فرمودند: اگر كسی بيايد و ريز به ريز خبر همه علوم را در قرآن به شما نشان دهد لتعجبّتم!! و اتاكم من يخبركم بذلك لتعجبّتم! و نيز فرمودند: امام ره چه ميدانند از قرآن ميدانند اعلم ذلك من كتاب الله، در تفسير قمی آمده: علم كل شيء في عسق! و در دهها كتب اهل سنت از ابن عباس نقل شده كه اگر عقال شتر را گم كنم آن را در كتاب خدا پيدا ميكنم: الإتقان في علوم القرآن (4/ 30) وابن عباس حتى قال: ولو ضاع لي عقال بعير لوجدته في كتاب الله تعالى

اما كدام مصحف اين وصف عجيب را دارد؟ جواب مورد ادعا اين است كه اساسا هندسه گوهر وحی قرآنی، ريخت وولوگرام دارد، قرآن ميفرمايد: و لو ان قرآنا سيرت به الجبال! دقت فرماييد كه كلمه (قرآنا) تنوين دارد و ميتوانند به معنای كوچكترين جزء قرآن باشد! در رواياتِ آمده خذ من القرآن ما شئت لما شئت! به كلمه (من) در اين آيه توجه فرماييد: و ننزل من القرآن ما هو شفاء....

يک امتيازِ بارز زبان عربی، چند منظوره بودن كلمات آن است، و اين نزد خيلی افراد يک نقص به حساب می آيد، ولی بين همه چيز در يک زبان نميتوان جمع كرد! اگر زبانی بخواهد كتاب مبين ال رطب و ال ايابس را نمايش دهد چارهای جز اين نيست.

ميدانيم حروف زبانها دو نوع هستند: مصوت (Vowel) و صامت (Consonant)، در زبانهايی مثل انگليسی، حركات و اعراب ندارند، و اساس آن بر پپيشوند، ميانوند، پسوند است، و حروف مصوت (واكه) جزء خود كلمه هستند و لذا تنها به يک نحو ميتوان يک كلمه را خواند، و زبانهايی مثل فارسی هيئات كلمات و اشتقاق ندارند ولی در حد ناچيزی محتاج به حركت گذاری هستند و لذا از انعطاف بيشتری نسبت به زبان انگليسی برخوردار هستند، اما زبان عربی مواد كلمات و پايه سازه آنها حروف صامت (همخوان) هستند، و با حركات و اعراب كه ملاحظه شوند ضرب در هم ميشوند و هر كلمه ميتواند دهها جور تلفظ شود، مثل ضرب در عربی ميتواند معادل: zarab - zarb - zoreba - zaraba و .... به كار رود، و تازه اين مربوط به حركت و اعراب است و نقطه گذاری جهت ديگر انعطاف زبان عربی است كه هر كس با اختلاف قرائات مأنوس باشد ميداند كه چه لوازمی دارد.»(مقاله مصاحف قرآن كريم،شبه وولوگرامی تحريف ناپذير)

[9] و روي عن جابر الجعفي قال: كنت ليلة من بعض الليالي عند أبي جعفر ع فقرأت هذه الآية اي فقرأت قال لي يا جابر كيف أنتم إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا إلى ذكر الله قال فقال ع مه اي جابر كيف أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا إلى ذكر الله قال هذه قرأت قال قلت اي أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فاسعوا إلى ذكر الله قال هذه تحريف اي جابر

قال قلت فكيف أقرأ جعلني الله فداك قال فقال اي أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة فامضوا إلى ذكر الله هكذا نزلت اي جابر ولو كان سعيا لكان عدوا لما كره رسول الله ص لقد كان يكره أن يعدو الرجل إلى الصلاة اي جابر لم سميت يوم الجمعة جمعة قال قلت تخبرني جعلني الله فداك قال اي قال فقال قلت بلى جعلني الله فداك قال **أ فلا أخبرك بتأويله الأعظم** قال قلت بلى جعلني الله فداك قال **سمى الله الجمعة جمعة لأن الله عز و جل جمع في ذلك اليوم الأولين و الآخرين** و جابر جميع ما خلق الله من الجن و الإنس و كل شيء خلق ربنا و السماوات و الأرضين و البحار و الجنة و النار و كل شيء خلق الله في الميثاق فأخذ الميثاق منهم له بالربوبية و لمحمد ص بالنبوة و لعلي ع بالولاية و في ذلك اليوم قال الله للسماوات و الأرض ائتيا طوعا أو كرها قالتا أتينا طائعين فسمى الله ذلك اليوم الجمعة لجمعه فيه الأولين و الآخرين،

ثم قال عز و جل اي أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة من يوم الجمعة من يومكم هذا الذي جمعكم فيه **و الصلاة أمير المؤمنين** ع يعني بالصلاة الولاية و هي الولاية الكبرى ففي ذلك اليوم أتت و الرسل و الأنبياء و الملائكة و الثقلان الجن و الإنس و السماوات و الأرضون و

المؤمنون بالتلبية لله عز و جل فامضوا إلى ذكر الله و **ذكر الله أمير المؤمنين** و ذروا البيع يعني الأول ذلكم يعني بيعة أمير المؤمنين ع و ولايته خير لكم من بيعة الأول و ولايته إن كنتم تعلمون،

فإذا قضيت الصلاة يعني بيعة أمير المؤمنين فانتشروا في الأرض يعني **بالأرض الأوصياء** عن ذلك عن الله في أمر الله بطاعتهم و ولايتهم كما أمر بطاعة الرسول و طاعة أمير المؤمنين ع و ابتغوا من فضل الله قال تحيف أسمائهم فسماهم بالأرض و ابتغوا من فضل الله قال جابر و ابتغوا من فضل الله كثيرا لعلكم تفلحون ثم خاطب الله هكذا أنزلت و ابتغوا فضل الله على الأوصياء و ذكروا الله كثيرا لعلكم تفلحون ثم خاطب الله الأول أولا و عز و جل في ذلك الموقف محمدا ص فقال أي محمد إذا رأوا الشكاك و الجاحدون تجارة يعني الأول و لهوا يعني الثاني انصرفوا إليها قال قلت انفضوا إليها قال تحيف هكذا نزلت و تركوك مع علي قائما قل أي محمد ما عند الله من ولاية علي و الأوصياء خير من اللهو و من التجارة يعني بيعة الأول و الثاني للذين اتقوا قال قلت ليس فيها للذين اتقوا قال فقال بلى هكذا نزلت الآية و أنتم هم الذين اتقوا و الله خير الرازقين(الإختصاص ؛ ص: ١٢٨-١٣٠)

[10] تأويل اعظم روايات

عن عمر ابن مريم قال سألت أبا عبد الله ع عن قول الله «الذين يصلون ما أمر الله به أن يوصل» قال من ذلك صلة الرحم، و **غاية تأويلها** صلتك إيانا (تفسير العياشي ؛ ج2 ؛ ص٢٠٨)

١٨٢ عنه عن علي بن الحكم عن أبان بن عثمان عن فضيل بن يسار قال: قلت لأبي جعفر ع قول الله في كتابه- و من أحياها فكأنما أحيا الناس جميعا قال من حرق أو غرق قلت فمن أخرجها من الضلال إلى هدى فقال ذلك **تأويلها الأعظم**

١٨٣ عنه عن أبيه عن النضر بن سويد عن يحيى بن عمران الحلبي عن أبي خالد القماط عن حمران بن أعين قال: قلت لأبي عبد الله ع أسألك أصلحك الله قال نعم قال كنت على حال و أنا اليوم ال على حال أخرى كنت أدخل الأرض فأدعو الرجل و الاثنين و المرأة فينقذ الله من يشاء و أنا اليوم أدعو أحدا فقال و ما عليك أن تخلي بين الناس و بين ربهم فمن أراد الله أن يخرجه من ظلمة إلى نور أخرجه ثم قال و الله- و من أحياها فكأنما أحيا الناس جميعا قال من حرق أو غرق أو غدر ثم سكت فقال **تأويلها الأعظم** أن دعاها فاستجاب له(المحاسن ؛ ج1 ؛ ص٢٣٢)

[11] علي بن إبراهيم عن أبيه عن علي بن أسباط عنهم ع قال في ما وعظ الله عز و جل به عيسى ع اي عيسى أنا ربك و رب آبائك...اي عيسى قل لظلمة بني إسرائيل غسلتم وجوهكم و دنستم قلوبكم أ بي تغترون أم علي تجترءون تطيبون بالطيب لأهل الدنيا و أجوافكم عندي بمنزلة الجيف المنتنة كأنكم أقوام ميتون اي عيسى قل لهم قل أوما فظاركم من كسب الحرام و أموالكم من الربا و أسماعكم عن ذكر الخنا و أقبلوا على قلوبكم فإني لت أريد وركم (الكافي، ج ٨، ص ١٣٨)

ج) تأویل؛ ظهور

نظامات اصل موضوعی در قرآن کریم

نمی شود که وقتی یک نظام اصل موضوعی[1] در این آیه برقرار شد، همه عناصر را از جای دیگر بیاوریم بخواهیم تطبیق بدهیم.وقتی «**قتل الانسان**» شد امیرالمومنین، آن وقت «**اقبره**»، «**ام اکفره**» همه تفاوت می کند.

در فضای جدید تاویلی، همه به هم مرتبطند،اما نه ارتباطی که از نظام ظاهر ِقبلی قرض بگیریم.چیزی مناسب با خودش که اگر از امام بپرسیم دانه دانه اش را جاگذاری می کنند.بعضی روایات ِتأویلی که مفصل تر هم هست می بینید.حضرت همان نظام را برقرار می کنند.جاگذاری می کنند؛در نظام جدید مناسب خودش، معنا می شود، نه این که تداخل باشد[2].

نظامات =»» ظهورات

از آنجا که استعمال لفظ در اکثر از معنا نظام های مختلف است،هر چه را که عرف عام با آن مانوس است- آن عناصر اولیه اش و اصول موضوعه اش را – اسم ظهور عرفی بر آن می گذارد. اما اگر شما در ذهن همین عرف عام، مبادی اصول را عوض کردید؛به او گفتید شما تا حال مأنوسی، می گویی خورشید این است که طلوع کرد.از حال به بعد خورشید یعنی پیغمبر خدا.اگر مبادی ذهنی او را بردید در یک نظام دیگر، ظهور هم عوض می شود.یعنی التأویل، یرجع الی الظهور.

می گویید تأویل که خلاف ظاهر است! می گوییم منظور از ظهور یعنی مانوس ذهن عرف عام.بعضی از مبادی اصول فکریه، مأنوس ذهن عرف است؛ می گوییم ظهور عرفی دارد.یعنی عرف وقتی می گوید این را می فهمند به خاطر انس خودشان به مصداق ِخورشید خارجی.اما وقتی بردید ذهن او را در یک فضای دیگر، حال دیگر ظهور برای خود آن ها هم عوض می شود.حال دیگر معنا ندارد که وقتی می گوید قمر ذهن آن ها برود سراغ قمر خارجی.در آن نظام می رود سراغ امیرالمومنین.

تأویل، وجه تأویل بودنش، عدم مأنوس بودن مبادی آن معناست در ذهن عرف عام و الا همه تأویلات استعمالند و همه تأویلات وقتی در آن فضا می روید ظهوراتند.

---

[1] اصل موضوع، بُندا‌شت، بُن قانون ای آکسیوم (به فرانسوی: Axiome) در فلسفه، ریاضیات، منطق و فیزیک، گزاره‌ای است که بدون ِاثبات و به شکل پیش‌فرض پذیرفته می‌شود و از روی ِآن سایر گزاره‌ها استخراج می‌شوند. اصل ای بدیهیات آنچنان‌که در فلسفه ٔ کلاسیک تعریف شده‌است، گزاره‌ای است (در ریاضیات اغلب به صورت نمادین ارائه می‌شود) که پرواضح ای بدیهی است و بدون این‌که بحث ای سؤالی در مورد آن مطرح باشد، مورد پذیرش است. بنابراین، اصل می‌تواند به عنوان مبنایی برای استدلال ای ادعا مورد استفاده قرار گیرد؛ آنچنان‌که در منطق ای ریاضیات مرسوم است. این واژه از واژه ٔ یونانی (axíma (?????? گرفته شده‌است که مفهوم کامل ً درست، مناسب، واضح ای بدیهی را منتقل می‌کند.

در منطق مدرن، اصل، پیش‌فرض یا نقطهٔ شروعی برای استدلال است.

معمولاً هنگامی که نظریه‌های (معمولاً در فیزیک یا ریاضیات) دارای اصل موضوع‌بندی آن، بسیار لذت‌بخش و زیبا خواهد بود. این کار نشان می‌دهد که تمام گزاره‌های آن نظریه را می‌توان با پذیرفتن تعداد بسیار اندکی "اصل موضوع" به دست آورد.

تاریخچه

اصل‌ها و قضیه‌ها را برای نخستین بار، دانشمندان یونانی وارد دانش کردند. ارشمیدس (سده سوم پیش از میلاد) در کتاب‌های خود، بارها از «اصل» و «قضیه» استفاده کرده‌است. اقلیدس (سده سوم پیش از میلاد) در کتاب اصول خود در سیزده کتاب، اصل‌ها و قضیه‌های هندسی را منظم کرده‌است.

شماری از اصل‌ها را، اقلیدس پوستلا (postulate ~ خواست) نامیده است. برای نمونه، نخستین پوستلا در اصول اقلیدس، به این ترتیب تنظیم شده‌است: «کوتاه‌ترین فاصله بین دو نقطه خط راستی است که آن‌ها را به هم وصل می‌کند.»

اصول هندسه اقلیدسی

تمام قضایای هندسهٔ اقلیدسی (برای مثال قضیهٔ فیثاغورس) از پنج اصل زیر استخراج می‌شوند:

اصل اول: هر دو نقطه یک خط منحصربه‌فرد را مشخص می‌سازد.

اصل دوم: هر پاره‌خط را می‌توان تا بی‌نهایت روی خط راست امتداد داد.

اصل سوم: با یک نقطه به عنوان مرکز و یک پاره‌خط به عنوان شعاع می‌توان یک دایره رسم نمود.

اصل چهارم: همهٔ زوایای قائمه با یک دیگر قابل انطباق‌اند.

اصل پنجم: به ازای هر خط L و نقطهٔ P غیر واقع بر آن، تنها یک خط مانند M وجود دارد چنان‌که از P می‌گذرد و با L موازی است.

برای بیان این اصول موضوعه، به مفاهیمی مانند نقطه و خط نیاز داریم. همانطور که باید چند گزاره را بدون اثبات پذیرفت تا بقیهٔ گزاره‌ها استخراج شوند، لازم است چند مفهوم را نیز بدون تعریف پذیرفت. به این مفاهیم «تعریف‌نشده‌ها» می‌گویند. همانطور که دیده می‌شود اصول هندسهٔ اقلیدسی، به جز اصل پنجم، بسیار ساده و بدیهی به نظر می‌نمایند. (سایت ویکی پدیا)

واژه آکسیوم بیشتر در ریاضیات کاربرد دارد؛ جایی که شما با پذیرش چند آکسیوم، سایر گزاره ها را از آن‌ها استنتاج می‌کنید و نظام‌تان را می‌سازید. معروف‌ترین نظام آکسیوماتیک تاریخ، هندسه اقلیدسی (= هندسه مسطحه) است که همه ما کمتر و بیشتر در مدرسه با آن آشنا شده ایم. آکسیوم‌ها شالوده نظام‌ها هستند و کل یک نظام بر آن‌ها بنا می‌شود. لذا اگر یکی از آکسیوم‌ها را عوض کنیم، نظام ما عوض می‌شود (و این اتفاقی است که برای هندسه اقلیدسی افتاد). اما خود آکسیوم چیست؟ ماهیتش چیست؟ چه چیزی به ما اجازه می‌دهد که آکسیوم را بپذیریم؟(مقاله درباره آکسیوم)

سیستم اصل موضوعی ساختاری است که رونق پیدایش آن از تعداد محدود انگاره آغازین، اصل موضوع (گزاره‌های آغازین) و قواعد منطقی آغاز و گسترانده می‌شود.

? انگاره‌های آغازین

انگاره آغازی [نیز عبارت تعریف‌نشده] آن مفاهیم در یک میدان سخن است که معنی آن، بدون تعریف، قابل‌فهم انگاشته شود. برای مثال در هندسه اقلیدسی انگاره‌هایی چون خط، دایره و مانند آن‌ها تعریف‌نشده هستند.

• انگاره‌های تعریفی:

انگاره تعریفی (یا تعریف‌شده‌ها) آن مفاهیم در میدان سخن هستند که طبق قواعد مشخص (ساختار تعریف) از انگاره‌های تعریف‌نشده به‌دست‌آمده باشند.

? اصل موضوع:

اصل موضوع [یا گزاره آغازی / بنداشت] یک عبارت گزاره‌ای در میدان سخن است، به قسمی که حدود آن انگاره‌های آغازی یا انگاره‌های تعریفی در میدان سخن باشند و درستی آن‌ها بدیهی انگاشته شود.

برای مثال گزاره ۱ تا ۵ در زیر اصول موضوعه هندسه اقلیدسی‌اند:

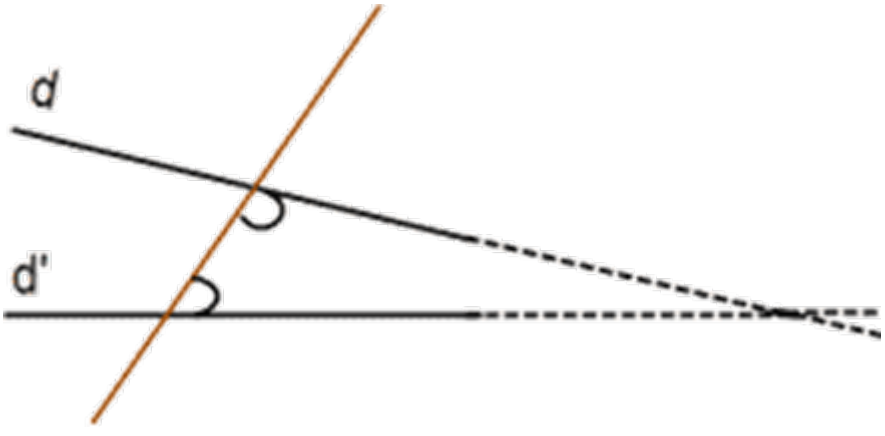
۱- از هر دو نقطه می‌توان یک خط گذراند.

۲- هر پاره‌خط را می‌توان از دو سر نامحدود گسترانند.

۳- یک دایره را می‌توان با مرکز و شعاع معلوم رسم کرد.

۴- همه گوشه‌های قائمه برابرند.

۵- اگر دو خط d و d' در صفحه با خط راست سومی قطع شوند، اگر اندازه جمع گوشه‌های داخلی در یکطرف خط سوم کمتر از دو قائمه باشد آنگاه دو خط d و d' در صورت ادامه، در همان طرفی که جمع گوشه‌های داخلی کمتر از دو قائمه است، یکدیگر را قطع می‌کنند. ?

اصل پنجم اقلیدس.

این صورت از اصل پنجم با صورت مشهور آن به‌قرار :

از هر نقطه خارج از یک خط حداکثر می‌توان یک خط موازی با آن رسم کرد.

همارز است. صورت اخیر به اصل موضوع پلی فیر Playfair's axiom مشهور است.

? قواعد استنتاج

قواعد استنتاج در دستگاه اصل موضوعی قواعدی هستند که امکان استنتاج معتبر از گزاره‌هایی که به‌عنوان مقدمه مفروض‌اند را ممکن می‌سازند.

? دستگاه اصل موضوعی

یک دستگاه اصل موضوعی شامل:

۱- تعداد محدود انگاره‌های آغازی،

۲- اصول موضوعه،

۳- تعداد محدود قواعد استنتاج

است.

برای مثال، در هندسه اقلیدسی بعد از بیان انگاره‌های آغازی، اصول موضوعه و به‌طور ضمنی قواعد استنتاج، به گستراندن آنچه هندسه اقلیدسی نامیده پرداخته. یعنی: بر پایه انگاره‌های آغازی زنجیره‌وار مفاهیم جدید ساختن [تعریف کردن]؛ و نیز: کار زدن قواعد استنتاج منطقی، بر پایه بن انگاشت‌ه‌ها، و زنجیره‌وار قضیه جدید استنتاج کردن.

? برهان در دستگاه اصول موضوعه:

یک برهان در دستگاه اصل موضوعی زنجیره‌ای متناهی از عبارت‌های گزاره‌ای است، به قسمی که هر عبارت این زنجیره یک اصل موضوع آن دستگاه باشد یا از عبارت‌های قبلی زنجیره و توسط کار زدن قواعد استنتاج آن دستگاه به دست آمده باشد.

? قضیه در دستگاه اصول موضوعه

یک عبارت-گزاره‌ای یک قضیه در یک دستگاه اصل موضوعی است اگر و فقط اگر برهانی در آن دستگاه باشد که این عبارت-گزاره‌ای آخرین عنصر آن باشد.

: بنا بر تعریف قضیه، هر اصل موضوع یک قضیه است.

? استقلال اصول موضوعه

اصول موضوعه یک دستگاه اصل موضوعی را مستقل گویند اگر عضوی در هیچ زیرمجموعه‌ای از اصول موضوعه آن نباشد که بتواند، توسط قواعد استنتاج آن دستگاه، از اصول موضوعه آن دستگاه، که

در این زیرمجموعه نیستند، به دست آید.

? سازگاری دستگاه اصول موضوعه

یک دستگاه اصل موضوعی سازگار است اگر یک عبارت گزاره‌ای و نقیض آن هردو در آن دستگاه قضیه نباشند.

[2] چند مثال

قال علي بن إبراهيم رحمه الله عن أبيه عن محمد بن أبي عمير عن جميل بن صالح عن المفضل عن جابر عن أبي جعفر ع أنه قال: الم و كل حرف في القرآن منقطعة من حروف اسم الله الأعظم الذي يؤلفه الرسول و الإمام ع فيدعو به فيجاب قال قلت قوله ذلك الكتاب لا ريب فيه فقال الكتاب أمير المؤمنين ع لا شك فيه أنه إمام هدى للمتقين فالآيتان لشيعتنا هم المتقون و الذين يؤمنون بالغيب و هو البعث و النشور و قيام القائم ع و الرجعة و مما رزقناهم ينفقون قال مما علمناهم من القرآن يتلون(تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة ؛ ص۳۳)

قلت: و ما هي إلا ذكرى للبشر؟ قال: «نعم، ولاية علي (عليه السلام)».

قلت: إنها لإحدى الكبر؟ قال: «الولاية».

قلت: لمن شاء منكم أن يتقدم أو يتأخر؟ قال: «من تقدم إلى ولايتنا أخر عن سقر، و من تأخر عنها تقدم إلى سقر» إلا أصحاب اليمين قال: «هم و الله شيعتنا».

قلت له: لم نك من المصلين؟ قال: «إنا لم نتول وصي محمد و الأوصياء من بعده و لا يصلون عليهم».

قلت: فما لهم عن التذكرة معرضين؟ قال: «عن الولاية معرضين».

قلت: كلا إنها تذكرة؟ قال: «الولاية».(البرهان في تفسير القرآن ج5 ۵۲۸)

جاء مرفوعا عن عمرو بن شمر عن جابر بن يزيد عن أبي عبد الله ع في قول الله عز و جل و الليل إذا يغشى قال دولة إبليس إلى يوم القيامة و هو يوم قيام القائم و النهار إذا تجلى و هو القائم إذا قام و قوله فأما من أعطى و اتقى أعطى نفسه الحق و اتقى الباطل فسنيسره لليسرى أي الجنة

و أما من بخل و استغنى يعني بنفسه عن الحق و استغنى بالباطل عن الحق و كذب بالحسنى بولاية علي بن أبي طالب و الأئمة ع من بعده فسنيسره للعسرى يعني النار و أما قوله إن علينا للهدى يعني أن علينا الهدى و إن لنا للآخرة و الأولى فأنذرتكم نارا تلظى قال هو القائم إذا قام بالغضب يقتل من كل ألف تسع مائة و تسعة و تسعين لا يصلاها إلا الأشقى قال هو عدو آل محمد ع و سيجنبها الأتقى قال ذاك أمير المؤمنين ع و شيعته.(تأويل الآيات الظاهرة في فضائل العترة الطاهرة ؛ ص۷۸۰-۷۸۱)

در نظامات اصل موضوعی، حتی یک کلمه می تواند در دو نظام، دو معنای متقابل به خود بگیرد مانند تاویل لیل که در بسیاری از روایات به معنای دولت طاغوت از قبیل بنی امیه است اما در سوره فجر هم به معنای ائمه علیهم السلام و هم به معنای دوله حبتر به کار رفته است:

11587/ «1»- شرف الدين النجفي، [قال]: روى بالإسناد مرفوعا، عن عمرو بن شمر، عن جابر بن يزيد الجعفي، عن أبي عبد الله (عليه السلام)، قال: «قوله عز و جل: و الفجر الفجر هو القائم (عليه

السلام): و ليال عشر الأئمة (عليهم السلام) من الحسن إلى الحسن و الشفع أمير المؤمنين و فاطمة (عليها السلام)، و الوتر هو الله وحده لا شريك له: و الليل إذا يسر هي دولة حبتر، فهي تسري إلى دولة القائم (عليه السلام)». (البرهان في تفسير القرآن، ج5، ص: ۶۵۰)